

**ПРОБЛЕМА ПСИХОТРАВМАТИЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЗІ СКЛАДУ КОАЛІЦІЙНИХ СИЛ
У РЕСПУБЛІЦІ ІРАК**

2005 р., Е.С. Литвиненко

Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних сил України

Аналіз ведення воєнних конфліктів останнього покоління дає можливість стверджувати про проблему психологічної готовності особового складу до ведення бойових дій.

Як відомо, локальні воєнні конфлікти та воєнні дії відносяться до екстремальних умов діяльності людини і займають особливе місце у категорії соціальних катастроф – результатах суспільно-політичної діяльності групи осіб (політичних діячів, партій, блоків).

Стрес – (англ. „напруга”, „тиск”) є поняттям, яке використовується для визначення широкого кола станів і дій людини, які виникли внаслідок відповіді на різноманітні екстремальні впливи (стресори). Стресори зазвичай поділяють на фізіологічні (біль, холод, спрага, надмірні фізичні навантаження, висока або низька температура та ін.) та психологічні (фактори, які впливають своїм сигнальним значенням, такі як небезпека, загроза, інформаційне перевантаження тощо). Залежно від виду стресору і характеру його впливу визначають різні види стресів, які в узагальненій кваліфікації є фізіологічними і психологічними. Останні, у свою чергу, поділяють на інформаційні та емоційні [9].

У більшості випадків, емоційний стрес має місце у випадках, які загрожують фізичній безпеці людини (війни, злочини, аварії, катастрофи, тяжкі хвороби), його економічному і соціальному статусу, сімейним відносинам.

Саме з вивчення наслідків воєнних конфліктів почалося планове дослідження посттравматичного стресового синдрому.

У 25 % тих військовослужбовців, які воювали у В'єтнамі і не мали каліцтва, досвід бойових дій слугував причиною розвитку негативних психічних наслідків. Серед поранених та калік кількість осіб, яка потерпає від бойового посттравматичного синдрому складає 45-50 %.

За підсумковими даними від 58 до 108 тис. ветеранів В'єтнаму у різний час покінчили життя самогубством, а від 35 до 45 тис. ведуть замкнутий спосіб життя, практично не спілкуються між собою. Алкогольно залежних осіб, за даними американських досліджень, серед них нараховується близько 70 %. За даними 1994 року серед в'язнів американських тюрем ветерани в'єтнамської війни склали також 70 % [4].

Цікаво порівняти бойові психічні травми особового складу контингенту радянських військ у Афганістані і російських військ у Чечні. За даними 1989 року 3700 ветеранів афганської війни знаходилися у в'язницях; кількість сімейних розлучень і гострих сімейних конфліктів складало в родинах „афганців” 75 %; більше двох третин ветеранів були не задоволені роботою і часто змінювали її через виникаючі конфлікти; 90 % студентів-„афганців” мали академічну заборгованість або погану успішність; 60 % страждали від алкоголізму і наркоманії; спостерігалися випадки самогубств чи спроб до них; близько 50 % (а за деякими відомостями, до 70 %) готові були в будь-який момент повернутися до Афганістану.

Якщо серед ветеранів війни на території Афганістану пост травматичний синдром діагностовано у 10-15 % учасників цих подій, а часткові симптоми виявлені ще у 20-30 %, то відповідні цифри у ветеранів чеченських подій складають 30-35 % та відповідно 50-60 %.

Дослідження американських психологів довели, що у 10-25 % особового складу страх не проходить і після бою, а переростає у бойову психічну травму, а після 8-12 місяців війни серед особового складу мають місце прояви гострих невротичних станів та неможливості воювати далі [10; 11].

Загальна неготовність військовослужбовців до впливу екстремальних умов заставляє їх компенсувати різними способами свої страхи та негативні психологічні стани перед боєм та після нього. Наприклад, у В'єтнамі, із загальної кількості військовослужбовців, які вживали наркотичні речовини (35-40 % контингенту бойових частин) 59 % військовослужбовців вживало маріхуану, 30,8 % використовувало галюциногенні препарати, 31,9 % використовувало депресанти (транквілізатори), 28,4 % – опіумні похідні. Наркотики, алкоголь, збочені статеві стосунки та мародерство були характерними для значної кількості російських військових, які воювали у Чечні, а зміни психіки спостерігались у всіх, хто більше місяця приймав участь у бойових діях.

З удосконаленням методів та засобів ведення бойових дій кількість особового складу, який не може ефективно вести бойові дії внаслідок впливу негативних умов невпинно зростає. Якщо психологічні втрати серед особового складу армії США у Першій світовій війні наближалися до 10 %, у Другій світовій війні – до 17 %, під час війни у Кореї – 24,2 %, у В'єтнамі, – 30 %, то у сучасній війні ці цифри складатимуть за різними прогнозами – 40-50 % [5]. Так, незважаючи на значні фінансові витрати на профілактичні заходи і заходи бойової підготовки у збройних силах армії США психологічні втрати американських військ під час проведення операції „Буря у пустелі” (1991 р.) значно перевищили бойові втрати особового складу. У 2003 році тільки у ході військової операції у Іраку загинуло більш 460 військовослужбовців американської армії. За різними даними від 21 до 42 військовослужбовців з цієї

чисельності покінчили життя самогубством, а за територією Іраку покінчили життя самогубством 67 військовослужбовців американської армії (13 випадків на 100 тис. особового складу, у 2002 р. – 11). На кінець 2003 року з ознаками психологічних розладів з Іраку з зони бойових дій було евакуйовано близько 400 американських солдатів. 2500 тисячі військових, з тих, хто повернувся до США проходять курс лікування.

Негативні фактори екстремальних умов діяльності впливають також і на моральний дух та дисципліну військовослужбовців. Так, у 2003 році предстали перед військовим трибуналом або були покарані дисциплінарною владою 18 американських військовослужбовців (з них 3 офіцери) за зловживання алкоголем, крадіжки, порушення статуту та більш 100 військовослужбовців – за контрабанду зброї до США. 87 американських військовослужбовців-жінок були зґвалтовані співслужбовцями у 2003 році під час служби у Іраку, Кувейті, Афганістані.

Бойові дії впливають і на функціональну готовність військовослужбовців. Так, 22 % американських резервістів заявили про наміри залишити службу, якщо їм запропонують відрядження на Близький схід (у 2003 році – 16 %).

Не кращим образом виглядає ситуація і в іракській армії, що комплектується за допомогою американських фахівців. На кінець 2003 року з її рядів дезертирувало близько 30 % особового складу [1].

Досвід ведення локальних війн XX та початку XXI століття свідчить, що крім переможців та переможених у війні є ще категорія особового складу, психіка яких постраждала внаслідок війни, потребує лікування і надання психологічної допомоги.

Ігнорування цієї проблеми приводило до збільшенню самогубств серед ветеранів війни, кількості осіб схильних до наркоманії, алкоголізму, девіантної поведінки.

Діяльність особового складу Збройних сил України у складі миротворчих та коаліційних Сил сприяє зміцненню їх бойової готовності, підвищенню авторитету української держави. Трапляється так, що українські військовослужбовці гинуть, отримують поранення та каліцтва, психологічні травми.

Особливої уваги заслуговує питання їхньої адаптації до мирного життя, нормалізації психічного стану, вивчення досвіду морально-психологічного забезпечення бойових дій. Відомо, що загальними факторами впливу на умови бойової діяльності і особистість військовослужбовця є: відомості про супротивника і наслідки бойових дій, кліматогеографічні умови, укомплектованість своєї частини (наявність бойових або санітарних втрат, досвід подолання негативних психогенних станів, страху та паніки), ступінь інформованості особового складу про обстановку та зміст завдань, тривалість

ведення бойових дій, ступінь фізичної і психологічної виснаженості особового складу, стан управління та керівництва (укомплектованість офіцерським складом, наявність бойового досвіду у офіцерів, рівень їх авторитету), наявність частин підтримки, взаємодії та забезпечення, наявність поранень, захворювань, конфлікти у підрозділі, жорстокість, брутальність ворога, тривалість бойових дій, недостатній рівень соціального захисту військовослужбовців та їх родин, сімейні проблеми тощо.

Разом із тим, на психічну стійкість воїна позитивно впливають: сталість бойових навичок, добровільність участі у війні, інтегрованість до підрозділу, високий моральний клімат у підрозділі, релігійність або переконання у справедливості війни, висока самооцінка та інтелект [7]. Керівництво Збройних сил України з самого початку питанню збереженню життя, здоров'я та задовільного морального духу особового складу українських підрозділів приділяло значну увагу.

Їхню миротворчу місію широко висвітлюють як військові так і цивільні засоби масової інформації, особовому складу надається можливість спілкуватися з рідною домівкою, питання їх матеріально-побутового забезпечення та соціального захисту знаходяться на контролі у вищих посадових осіб держави, проходити службу у миротворчому контингенті довірено найкращим солдатам і офіцерам і тільки добровольцям.

Але чи до кінця вичерпані резерви морально-психологічного забезпечення?

Звернемося до досвіду інших.

Аналіз досвіду Збройних сил США свідчить про важливу роль соціально-психологічної служби у формуванні особистості воїна. У кожній медичній роті Збройних сил США є психолог, психіатр, соціолог та 6-8 помічників. Їхня робота з попередження суїцидів, недопущення порушення заходів щодо користування зброєю та з попередження аварій дає економію державі у десяток мільйонів доларів щорічно. А комплексна програма попередження самогубств серед солдат у 3С США (DA PAM 600-24) була прийнята ще у 1998 р. При відборі у збройні сили США за підсумками тестування відбирається 1 з 24 претендентів, причому для професійного відбору кожного з рекрутів використовується 33 тести для перевірки розумових здібностей та 19 тестів для оцінки спеціальних здібностей.

Як у армії США зменшують вплив факторів бою на психіку особового складу? Основними методами психологічної регуляції станів військовослужбовців США виступають такі методи, як:

1) софрология – самостійне зниження психологічної напруги за допомогою визначених словесних формул, способів самоутвердження військовослужбовців;

2) аутогенне тренування – самоналаштування засобом внутрішньої

саморегуляції на виконання майбутніх завдань;

3) біоритміка – дослідження „критичних” днів особистості шляхом вивчення природних ритмів життєдіяльності людини, поділ їх на замкнуті відрізки та визначення „негативних періодів” діяльності з метою усунення у ці періоди військовослужбовця від виконання важливих завдань; урахування негативних з точки зору біоритміки періодів психіки військовослужбовця дозволяє знизити аварійність автотранспорту та літальних апаратів на 30-40 %.

У Збройних силах США щороку (!) на наукові дослідження з питань психологічної підготовки особового складу витрачається більш ніж 200 мільйонів доларів, із них 7 мільйонів – на розробку нових психодіагностичних методик [2; 12].

Військові фахівці Росії значну увагу приділяють саме психологічному відбору особового складу. Психологи стверджують, що розподіл поповнення по навчальним підрозділам з урахуванням їх професійної придатності забезпечує зростання числа воїнів, які вчаться „добре” та „відмінно” на 11-16 %, а кількість тих, хто вчиться „задовільно” та „погано” зменшується на 16-22 % [3].

Подібні системи відбору рекрутів існують у Німеччині, Франції, Великобританії.

Результати значні, але повністю позбавитися проблеми бойових психологічних травм не вдалося ні одній державі, яка веде бойові дії.

Підсумовуючи вищевказане, одним з найважливіших завдань підготовки особового складу ЗС України, особливо у частинах розвідки є завдання психологічного відбору військовослужбовців до проходження служби у „гарячих точках” з метою визначення їх не тільки професійно-психологічної готовності до виконання завдань за призначенням. Як найважливіші повинні бути визначені такі військово-професійні якості, як швидкість реакції, зорового та слухового сприйняття, пам'ять, психологічна та фізична витривалість, здатність до самоконтролю, самостійність у діях, мотиваційні компоненти (рівень інтелекту, волеволі якості, спрямованість, рівень потреб і емоцій воїна). Методики оцінки цих якостей хоча і визначені але застосовуються з великими труднощами.

Які шляхи зміцнення морально-психологічного стану, психіки воїна-мироотворця ми бачимо? У роботі військового психолога миротворчого (коаліційного) контингенту важливе місце повинні займати як вербальні (словесні, мовні) методи психологічної підготовки особового складу – переконання, навіювання, психологічна консультація, так і практичні методи психологічної підготовки – вправи, тренування, метод аварійних ситуацій і стресових впливів, методи емоційно-волевої саморегуляції – самопереконання самотренування, волевова саморегуляція (самонавіювання).

Їх головне призначення у тому, щоб викликати бажані зміни у психіці воїна і психології колективу та сформувані на цій основі стійкі звички поведінки.

На наш погляд актуальним є питання створення у складі миротворчих (коаліційних) контингентів групи офіцерів-психологів із 6-8 військовослужбовців, головним завданням яких є зміцнення морально-психологічного стану та психіки особового складу, забезпечення швидкого відновлення їх психологічної готовності до виконання бойових завдань та якісного проведення реабілітаційних заходів.

Сумний досвід перших втрат українських вояків доводить актуальність цієї проблеми – близько 20 % загиблих військових українського контингенту – жертви суїциду, 10 % – загинули внаслідок порушення мір безпеки та правил поводження з технікою і зброєю.

Також важливими реабілітаційними заходами є відпочинок особового складу після виконання миротворчої місії у комфортних умовах (будинки відпочинку, санаторій, курорт тощо). Важливим фактором реабілітації також є підтримка радіо та телезв'язку з рідними і друзями або відпочинок військовослужбовця у колі сім'ї. Не рекомендовано відпочивати разом військовослужбовцям, які виконують бойове завдання у складі одного підрозділу (групи, відділення). Значущою є також боротьба з інформаційним голодом – у наявності постійно повинні бути свіжі газети і журнали, настільні ігри. Повинна бути надана можливість переглядати кіно і відеофільми (бажано тільки кінокомедії або фільми без насильства).

Слід зазначити, що психологія не має ще достатньо методик, які б повністю задовольняли вказаним вимогам. Існуюча система військового професійного психологічного відбору не гарантує уникнення негативних наслідків дії екстремальних чинників на психіку воїна. Наприклад, обстеження у 1995 р. дев'ятисот воїнів хорватської армії, які успішно пройшли психологічний відбір перед початком бойових дій в Югославії, виявило, що виражені ознаки посттравматичного стресу спостерігаються у 95 % учасників бойових дій [11].

Не тільки від командування миротворчими силами та Збройними силами України але й від офіцерів-психологів залежить – наскільки ефективними будуть заходи психологічного відбору, психологічної підготовки та зміцнення морально-психологічного стану, заходів психологічної реабілітації та реадаптації, залежатиме чи стикнеться українська армія з нерозв'язаними проблемами психологічних травм та бойового стресу.

Наприкінці хочеться згадати слова філософа, державного діяча та військового теоретика Європи XV століття Ніколо Макіавеллі: „І якщо в цивільних установах стародавніх республік і царств робилось усе можливе, щоб підтримувати у людях вірність, миролюбство і страх Божий, то у війську

зусилля ці подвоювались, бо від кого ж може Батьківщина вимагати вірності, як не від людини, яка поклялася за неї вмерти?" [8].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абдурахманов Ф.А., Сьедин С.И.* Психологические последствия воздействия боевой обстановки: Уч. пособие. — М.: Воениздат, 1992. — 68 с.
2. *Азаров В.М., Бурда С.М.* Оценка морально-психологического состояния военнослужащих // Военная мысль. — 2001. — № 3. — С. 34-40.
3. *Военная психология и педагогика: Уч. пособие / Под ред. П.А. Корчемного, Л.Г. Лаптева, В.Г. Михайловского.* — М.: Совершенство, 1998. — 384 с.
4. *Воробьев А.* Разработка методов и средств предупреждения боевых психических травм в армиях США // Зарубежное военное обозрение. — 1992. — № 3-5. — С. 43-45.
5. *Измайлов И.* Самоубийства среди американских военнослужащих в Ираке // Зарубежное военное обозрение. — 2004. — № 2. — С. 14-17.
6. *Китаев-Смык Л.* Побеждающие побеждаемые // Солдат удачи. — 1995. — № 12. — С. 10-15
7. *Лазуткин В.* Профотбор в зарубежных армиях // Военные знания. — 1998. — № 3. — С. 31-32.
8. *Макиавелли Н.* Государь. Рассуждение о первой декаде Тита Ливия. О военном искусстве. — М.: Мысль, 1996. — 639 с.
9. *Столяренко Л.Д.* Основы психологии. — Ростов-на-Дону.: Феникс, 1997. — 736 с.
10. *Тимченко А.В.* Психогении в экстремальных условиях. Боевая психическая травма и методы ее коррекции: Метод. пособие. — Харьков: ХВУ, 1995. — 91 с.
11. *Тютченко А.М.* Морально-психологическое состояние военнослужащих: оценка и пути формирования: Метод. рекомендации. — М.: ГАВС, 1994. — 43 с.
12. *Military Careers Guide 1988-89 / Employment and Training Opportunities in the Military 1988-89.* U.S. Military Entrance Processing Command. 2500 Green Bay Road. — №12 th, Chicago, ILLINOIS, 60064. — 374 p.